

РИТОРИЧНІ ПИТАННЯ В АМЕРИКАНСЬКОМУ ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ: СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНИЙ І КОМУНІКАТИВНО- ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТИ У статі йдеться про різні аспекти вивчення риторичних питань у сучасній лінгвістиці та особливості їх функціонування в американському поетичному мовленні. Особливу увагу приділено визначенню ролі риторичних питань у створенні перлокутивного ефекту. Ключові слова: риторичні питання, функціонування, поетичне мовлення, перлокутивний ефект. The article focuses on distinguishing various aspects of studying rhetorical questions in contemporary linguistics and peculiarities of their functioning in the American poetic speech as well as their role in creating perlocutive effect. Key words: rhetorical questions, functioning, poetic speech, perlocutive effect.

У сучасному вітчизняному і зарубіжному науковому доробку риторичним фігурам і прийомам як засобам підсилення виразності тексту присвячено багато лінгвістичних досліджень (І.В. Арнольд, Н.Д. Арутюнова, І.Р. Гальперін, М.І. Жинкін, Ю.М. Скребнев, Quirk, Greenbaum). Загальною тенденцією сучасного мовознавства є звернення до людського фактора, що спрямовує лінгвістичні пошуки на вивчення мови і мовлення у їхньому зв'язку з мисленням, культурою і художньою творчістю. Наукові розвідки ХХ ст. кардинальним чином змінили

_____ Розділ IV. Лінгвістика тексту і контекстні вияви лексичних одиниць

183

уявлення про світ, що, у свою чергу, вплинуло на художнє мислення і, як наслідок, на способи поетичного відображення дійсності у художніх текстах [3, с. 6; 8, с. 3-6]. Актуальність роботи зумовлена загальною тенденцією гуманітарної парадигми знання до вивчення семантичних і синтаксичних аспектів мовленнєвої діяльності. Попри те, що комунікативно-прагматичний вимір художніх текстів, сучасної американської поезії зокрема, неодноразово ставав об'єктом дослідницької уваги, їхня функціонально- синтаксична організація ще не набула достатнього висвітлення. З'ясування місця і ролі риторичних питань в поетичному тексті уможливорює його адекватну інтерпретацію, а розкриття їхнього прагматичного потенціалу сприяє виявленню прихованих і нових смислів, яких вони набувають у американському віршованому мовленні. Мета дослідження полягає у систематизації наукових підходів до вивчення риторичних питань та виявленні їхніх комунікативно-прагматичних властивостей, що зумовлюють їх різні функції у сучасних американських поетичних текстах. Об'єктом дослідження є риторичні питання в американських поетичних текстах ХХ століття. Предметом вивчення є комунікативно-прагматичні особливості риторичних питань у віршованих текстах американської поезії. Аналітичний огляд наукових праць з проблеми риторичних питань (далі – РП) уможливив виявлення основних напрямів і підходів до його вивчення. В існуючих трактуваннях РП простежується низка протиріч. Риторичним питанням називається експресивно забарвлене заперечення [15, с. 395], стверджувальне повідомлення або спонукання, приховане твердження чи заперечення [10, с. 23; 4 с. 81; 5, с. 97]. Риторичне питання нерідко замінюється термінами “псевдопитальне речення” [16, с. 97], “помилкове питання” [19, с. 22], “уявне питання” [17, с. 21]. У річищі структуралістського

напрямку з позицій структурно-семантичного підходу вивчено особливості синтаксичної організації риторичного питання та особливості його семантики (І.Р. Гальперін, В.І. Горелов, О.О. Калініна, Ю.М. Скребнев, С.Т. Шабат та ін.). Риторичні питання розуміють як особливий синтаксичний тип номінативних одиниць, як факт системи мови, якому відповідає певний тип думки, що утворює мовну семантику речення [3, с. 45]. За семантичними і структурними ознаками виділяють кілька типів риторичних питань: 1. Власне-риторичні питальні речення 2. Невласне-риторичні питання [9, с. 38]. Така типологія спирається на визначення риторичного питання як питання, основна функція якого полягає в тому, щоб передати якесь повідомлення, інформацію. До власне-риторичних питальних речень відносяться такі, які за допомогою “зворотної констатації” висловлюють судження – відповідь. При цьому позитивні конструкції містять приховане імпліцитне заперечення, негативні твердження. Прагматична мета використання адресантом власне-риторичного питання полягає в посиленні їх впливу на адресата порівняно до синонімічних оповідальних висловлювань. За допомогою власне-риторичного питання автор приваблює читача до розумового і мовленнєво-творчого процесу, надаючи йому більш активної ролі у комунікації та сприяє кращому засвоєнню повідомлення [9, с. 38]. Другий тип риторичних пропозицій – невластне-риторичні питання – включають в себе такі питально-відповідні єдності, де мовець ставить запитання не для отримання відповіді: він сам обов’язково відповідає на питання, щоб привернути увагу слухача до свого повідомлення. У складі невластне-риторичних питань можна виділити ще один різновид риторичних питань. Це такі питання, які не доповнюються відповіддю, але припускають імпліцитну відповідь [9, с. 38]. У контексті нашого дослідження на основі комплексного підходу, який включає семантико-синтаксичний, стилістичний і комунікативно-прагматичний види аналізу,

ЛІНГВІСТИКА. Випуск XXII

184

доведено, що РП може вміщувати підтвердження у формі питання, яке не потребує відповіді, причому синтаксичний прийом риторичного питання тільки підсилює емоційний ефект. Риторичне питання – це позитивне чи негативне судження, підґрунтям якого є питальна пропозиція. У поетичному мовленні вживання питальної форми уможливорює апеляцію до читача. Автор не сумнівається в тому, що на його питання може бути дана тільки одна відповідь, яка читачеві надається домислити з тим, щоб ця відповідь, вірніше підказаний висновок, став його власним переконанням: *If this belief from heaven be sent, If such be Nature’s holy plan, Have I not reason to lament What man has made of man?* (W. Wordsworth “Lines Written In Early Spring”, p. 176) З позицій комунікативно-прагматичного підходу риторичне питання характеризується як ефективна фігура діалогізації монологічного мовлення, що слугує для смислового й емоційного виділення його семантичних центрів, для формування емоційно-оцінного відношення адресата до предмета мовлення, а також для інтенсифікації перлокутивного ефекту [14, с. 104]. Перлокутивний ефект, що впливає на успішність спілкування, при якому адресант прагне вирішити поставлені ним комунікативні завдання. Риторичне питання постає як конструкція, що впливає на почуття і думки адресата [там само]. У світлі комунікативного підходу при аналізі риторичних питань враховано їхню подвійну спрямованість – на реципієнта і безпосередньо на мовця, тому що поетичний текст ґрунтується водночас на двох системах комунікації: “Я – ВІН” та “Я – Я”. Основні канали комунікації

корелюють з двома виділеними типами культур Ю. Лотманом: культури, орієнтовані переважно на одержання інформації, та культури, орієнтовані на автокомунікацію [13, с. 164]. Повідомлення „Я – ВІН” за своїм напрямом є зовнішнім, оскільки передбачає наявність адресата й адресанта повідомлення, яке має головною метою передати вербальну інформацію адресатові й спонукати його до певної невербальної реакції (вчинок, висновок тощо). Для повідомлення типу „Я – Я” характерне ототожнення особи адресата й адресанта: „... відмінність полягає в тому, що в системі „Я – ВІН” інформація переміщується в просторі, а в системі „Я – Я” – в часі” [13, с. 164]. Другий тип повідомлення характеризує ситуацію передавання суб’єктом інформації самому собі й має назву автокомунікації. Важливою ланкою у формуванні комунікативного світу твору є читач, який активно ангажується в цей процес, надає художньому світові неповторних ознак. Читачів у реальності насправді багато, але у просторі художнього твору вони між собою не зустрічаються. Читач (інакше адресат) – учасник акту текстової комунікації, до якого спрямований мовленнєвий продукт – текст. Під комунікативним статусом тексту ми розуміємо структуру зв’язків іманентних та трансцендентних текстових персонажів. Останні, наприклад, – це реальний автор тексту, реальний (hic et nunc) читач (слухач), різноманітні медіатори – перекладач, дослідник, виконавець твору-актор і т.д. Іманентні персонажі можуть бути розподілені на експліцитних (наявних у тексті ліричних героїв) та імпліцитних, таких, що мають на увазі: імпліцитний автор (тобто образ автора, що уявляється після прочитання даного тексту) та імпліцитний читач (потенційний, такий, що текстом передбачається). Ліричний вірш передбачає наявність двох персонажів – імпліцитного автора і персонажа, між якими комунікація обов’язкова. Крім того, вірш майже завжди відзначається автокомунікативністю (суб’єкт і об’єкт такого зв’язку – імпліцитний автор). Експліцитні персонажі не обов’язкові, але в поетичних творах авторів ХХ ст. часто наявне імпліцитне “я”, менш вживаним є “ти”. STRANGER! if you, passing, meet me, and desire to speak to me, why should you

Розділ IV. Лінгвістика тексту і контекстні вияви лексичних одиниць

185

not speak to me? And why should I not speak to you? (W. Whitman “To You”, p. 38). Процес комунікації при читанні літературного твору відбувається за схемою автор- письменник > текст > адресат. Г. В. Колшанський зауважує, “що поетичні форми мовної діяльності приховують у собі початок естетичної насолоди саме з цієї причини, що читач змушений “співпереживати” думки і почуття поета через недомовленість у самому тексті, що у суто лінгвістичній інтерпретації означає: індивідуальність використання багатозначності слів і не повністю розкритого контексту для їх однозначної реалізації” [12, с. 103]. Читач має право на свою інтерпретацію смислу художнього тексту. Він вибирає чи відхиляє літературний текст залежно від комплексу соціокультурних, естетичних і ситуативно- психологічних чинників, залежно від своєї належності до певної семіотичної групи і психічного типу. Комунікативний підхід при аналізі поетичного твору виявляється плідним ще й для визначення комунікативних центрів тексту, що сприяє опису образу автора, ліричного героя (оповідача) та уявного співрозмовника (читача, слухача). Наприклад, ліричний герой поезії Л. Х’юза “Молитва” (L. Hughes “Prayer”), що промовляє молитву до Господа, відчайдушно намагаючись знайти відповіді на свої життєво важливі питання, незважаючи на

наявність у тексті займенника першої особи однини I, репрезентує не автокомунікативний текст, а радше текст-звернення до кожного потенційного читача, а відтак, і до незліченої кількості людей. Весь вірш побудовано у вигляді монологу, у якому питання-прохання адресовано до уявного співрозмовника, про що свідчить велика кількість лексичних маркерів: дієслово ask вживається в оточенні займенників I та you, що буквально формує пропозицію, яка вводить пряму мову: I ask you this: Which way to go? I ask you this: Which sin to bear? Which crown to put Upon my hair? I do not know, Lord God, I do not know, (L. Hughes "Prayer", p. 18). У наведеному творі терновий вінець Ісуса Христа – символ страждання за гріхи людства – відтворюється лексею crown, підкріплене біблеїзмами sin, Lord God, виводить монологічні питальні висловлення вірша на рівень риторичної промови, адже кожний, хто вірує в Бога, переймається одними й тими ж проблемами. Кожен прагне пізнати смисл свого існування, попри незчисленну кількість сумнівів і коливань. Відтінок суму і відчаю створює в тексті повтор заперечної конструкції I do not know. Прагматичне трактування терміну "риторичне питання" передбачає мовну форму, яка використовується під час реалізації дискурсу для вираження різних ілюцій. У статті, слідом за Безуглою Л.Р., ми наголошуємо, що це є форма для вираження різних типів імпліцитних мовленнєвих актів [6, с. 78]. Для реалізації семантико-прагматичного змісту РП в певних випадках потрібен контекст. Риторичність контекстно-залежних РП може розкриватися на фоні контексту різного об'єму. Контекст, який актуалізує значення питання, може бути мінімальним – в обсязі одного речення та максимальним – декількох висловлювань. Іноді риторичність розкривається на тлі всього тексту [14, с. 108]. Нерідко контекст, що розкриває прагматичне значення РП, виходить за рамки тексту, в якому воно використовується. Тобто, іншими словами для розуміння того чи іншого висловлювання необхідні фонові знання – історичних ситуацій, історично значущих особистостей, традицій і національних особливостей країни,

ЛІНГВІСТИКА. Випуск XXII

186

що є місцем дії твору, моральних ідеалів часу, автора, а то й просто елементів оповіді [11, с. 8-26]. Так, наприклад, у фрагменті віршу "Song of myself" #6 видатної збірки Уолта Уйтмена "Листя трави" РП What + Noun маркують питання про якість, ознаку або властивість предмету чи особи: A child said, What is the grass? fetching it to me with full hands; How could I answer the child? . . . I do not know what it is any more than he. I guess it must be the flag of my disposition, out of hopeful green stuff woven. Or I guess it is the handkerchief of the Lord, A scented gift and remembrancer designedly dropped, Bearing the owner's name someway in the corners, that we may see and remark, and say Whose? Or I guess the grass is itself a child. . . .the produced babe of the vegetation. Or I guess it is a uniform hieroglyphic, And it means, Sprouting alike in broad zones and narrow zones, Growing among black folks as among white, Kanuck, Tuckahoe, Congressman, Cuff, I give them the same, I receive them the same. And now it seems to me the beautiful uncut hair of graves (W. Whitman "Song of myself", p. 56). Трава асоціюється з усією природою, таємничою, незбагненою, бо сам поет не знає відповіді на питання дитини: вона – ієрогліф. І разом з тим трава – це природа, одна для всіх, все суще – лише частина її. Пантеїзм романтиків явно просвічує в цьому тлумаченні трави, яка однаково всім дає життя, і вона сама може сприйматися як дитина, її дитя. Вічний рух до досягнення – закон

Уїтмена, але цей процес у нього не пов'язаний з матеріальними цінностями: це тільки втіхи духу, розуму, тіла. Зупинка неможлива, навіть смерть (і про неї розмірковує поет) – це тільки перехід в інший стан. За допомогою питального прислівника *How?* сигналізується питання щодо способу, засобу, місця та часу дії, її мети й причини. Компонент обставини прислівникового типу, як і питальні займенники, примушують співрозмовника до відповіді (у випадку поетичних творів – до роздумів над відповіддю, пошуків відповіді на поставлене питання), що могла б розширити знання мовця та повідомити те, що не міститься в питанні. Найбільш продуктивну групу серед такого типу РП представляють структури з компонентами *Where, How*. Питальний займенник *Whose?* сприяє аранжуванню питання щодо особи, предмета, його якості предмета та віднесеності. Головна мета прагматично-орієнтованого підходу до аналізу РП в тексті, полягає у виявленні їхнього емоційно-прагматичного потенціалу. Попри те, що комунікативно- прагматичний вимір художніх текстів і сучасної американської поезії зокрема неодноразово ставав об'єктом дослідницької уваги, їхня прагматична характеристика ще не набула достатнього висвітлення. З'ясування прагматичної ролі та місця риторичного питання в поетичному тексті уможливорює адекватну інтерпретацію речень і сприяє виявленню прихованих смислів. Стилістичний підхід акцентує увагу на ролі риторичного питання в створенні образності, експресивності, в розкритті стилістично значущих аспектів змісту. Риторичне питання зустрічається в усіх стилях мови, але має в кожному з них декілька специфічних функцій [1, с. 225]. Вживання синтаксичних структур в невластивих їм денотативних значеннях і з додатковими конотаціями, називаються транспозицією [1, с. 223]. Риторичне питання – найбільш вивчена в стилістиці форма транспозиції. Функція риторичного питання – повернути увагу, посилити враження, підвищити емоційний тон, створити піднесеність,

Розділ IV. Лінгвістика тексту і контекстні вияви лексичних одиниць

187

відповідь в ньому вже підказана. До основних функцій риторичних питань дослідники відносять підвищення емоційного тону мовлення, посилення прагматичного ефекту висловлення [18, с. 159]. Уривок з поетичного твору великої форми – поеми Роберта Пенна Уорена "Одубон: Видіння" (*Audubon: A Vision*) частини "II. Мрія, кінця якої він так і не зазнав" (*The Dream He Never Knew the End Of*) містить займенник третьої особи однини *he*, що є стилістичним синонімом особового імені ліричного героя Джона Джеймса Одубона (*John James Audubon*) – людини, яка в історії США за талановитістю, різноманітністю обдарування та вкладом у розвиток природничих наук прирівнюється до Леонардо да Вінчі: 1. *What would he recognize? The nameless face In the dream of some pre-dawn cock-crow – about to say what,* 2. *Do what? The dregs Of all the nightmare are the same, and we call it Life. He knows that much, being a man, And he knows that the dregs of all life are nightmare. Unless.* 3. *Unless what? ...* 4. *what is love? One name for it is knowledge* (R.P. Warren "Audubon: A Vision", p. 543). Неможливо навести увесь твір через його великий обсяг, але варто зазначити, що РП 1, 2, 3 вживаються в інтродуктивній частині другого розділу поеми, тобто у сильній позиції початку. Наведені РП містять лексичні одиниці (*he*, повтори *dregs, he ... knows so much*), що є точковими атракторами навіть за умов вживання поза меж інтерогативів. Їх розміщення у стилістично, графічно (питальний знак) і семантично (питання, як поштовх до роздумів, до відшукування відповіді) маркованій риторичній конструкції тексту створює посилений

ефект “висунення” цього явища в поетичній оповіді. Значеннєве злиття особового займенника he з власним ім’ям Audubon активізує інтертекстуальний зміст – знання про сповнене пригод і таємниць життя відомого натураліста, орнітолога й художника-анімаліста Джона Джеймса Одюбона (навіть ходили чутки про те, що він був незакононародженою дитиною розпутного Луї XVI та його коханки Марії Антуанети). В. В. Виноградов наголошує, що “кожне нове покоління читачів може підновити текст по своєму...тобто вкласти у нього свій новий зміст відповідно до культурного розвитку” [7, с. 9]. Проведений нами семантичний аналіз РП в американському поетичному мовленні засвідчив їх полісемантичність. У текстах вони передають такі значення: питальності, хоча воно може бути основним, пізнавальним або редукованим, але при цьому посилювати компоненти інших значень залежно від контексту та мовленнєвої ситуації. Отже, під риторичним питанням розуміється фігура мовлення, яка полягає в доданні твердження або заперечення питальній формі з метою створення стилістичного ефекту, активізації читацької уваги, підвищення емоційного тону висловлювання. У лінгвістичній літературі риторичне питання зазвичай розглядається або як приховане твердження (заперечення), що не вимагає відповіді 1 або як питання; деякі дослідники бачать у ньому “внутрішнє” питання, частину логічного питання. Більш переконливим видається розгляд риторичного питання як твердження (заперечення), що відрізняється різними емоційно – експресивними відтінками. РП може вмещувати підтвердження у формі питання, яке не потребує відповіді, причому як синтаксичний прийом риторичного питання тільки підсилює емоційний ефект. Риторичне питання – це позитивне чи негативне судження, підґрунтям якого є питальна

ЛІНГВІСТИКА. Випуск XXII

188

пропозиція. У поетичному мовленні вживання питальної форми уможлиблює апеляцію до читача. Апелятивна функція РП постає домінантною в американських поетичних текстах. Структурно-семантичний аналіз РП в американському поетичному мовленні уможливив висновок про те, що найбільш уживаними постають РП Who?, What?. Питальні займенники Who?, What? містять питання про особу, що є граматичним суб’єктом речення або конкретизують загальне значення предметності. Комунікативний підхід до аналізу РП в поетичному мовленні сприяє виявленню образу автора, ліричного героя (оповідача) та уявного співрозмовника (читача, слухача). Важливою ланкою у формуванні комунікативного світу твору є читач, який активно ангажується в цей процес, надає художньому світові неповторних ознак. Читачів у реальності насправді багато, але у просторі художнього твору вони між собою не зустрічаються. Читач (інакше адресат) – учасник акту текстової комунікації, до якого спрямований мовленнєвий продукт – текст. Сприйняття художнього тексту – активний процес співтворчості автора і читача. Попри те, що комунікативно-прагматичний вимір художніх текстів і сучасної американської поезії зокрема неодноразово ставав об’єктом дослідницької уваги, їхня комунікативно-прагматична характеристика ще не набула достатнього висвітлення. У контексті нашої роботи прагматично-комунікативний підхід до аналізу РП в поетичному тексті полягає у виявленні їх емоційно-прагматичного потенціалу, з’ясуванні авторської інтенції і засобів її реалізації. Стилістичний підхід акцентує увагу на ролі РП в створенні образності, експресивності, в розкритті стилістично значущих аспектів змісту. Риторичне питання

зустрічається в усіх жанрових різновидах американських поетичних текстів, але має в кожному з них декілька специфічних функцій. Подальші перспективи дослідження вбачаються у поглибленому вивченні структурних моделей риторичних питань та встановленні комунікативних особливостей їхнього функціонування у віршованих текстах американської поезії з метою вилучення авторських інтендованих смислів, визначенні взаємодії ілокутивної й перлокутивної сили РП.

ЛІТЕРАТУРА 1. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка : (Стилистика декодирования) / Арнольд И.В. – М.: Просвещение, 1990. – 300 с. 2. Арутюнова Н. Д. Фактор адресата / Арутюнова Н.Д. // Известия Академии наук СССР. Серия литературы и языка. – М.: Наука, 1981.– С. 356 – 367. 3. Алфьорова Н.С. Функціонування питальних речень у сучасних американських текстах : дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04 “Германські мови” / Наталя Сергіївна Алфьорова. – Запоріжжя, 2012. – 229 с. 4. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М.: Советская энциклопедия, 1966. – 608 с. 5. Бердник Л.Ф. Вопросительные предложения с повествовательным значением в современном русском языке: дис. ... кандидата филол. наук : 10.02.01 / Бердник Людмила Федоровна. – Ростов-на-Дону, 1974. – 192с. 6. Безугла Л.Р. Риторичні запитання як імпліцитні мовленнєві акти / Л.Р. Безугла // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. – 2009. –№866. – С. 77 – 84. 7. Виноградов В.В. О теории художественной речи / Виноградов В. В. – М.:Высш. шк., 1971. – 240 с. 8. Гаспаров Б.М. Язык, память, образ. Лингвистика языкового существования / Гаспаров Б.М. – М. : Новое литературное обозрение, 1996. – 352 с. 9. Дашкова Ю.С. Риторический вопрос в структуре аргументативного высказывания / Дашкова Светлана // Вестник КемТУ. – 2013. – № 2(54). – Т.2. – С.38. 10. Жинкин Н. И. Вопрос и вопросительное предложение / Н. И. Жинкин // Вопросы языкознания. – 1955. – № 3. – С. 22–35.

Розділ IV. Лінгвістика тексту і контекстні вияви лексичних одиниць

189

11. Касевич В. Б. Язык и знание.Текст. / Касевич В. Б. // Язык и структура знания. – М., 1990. – С. 8 – 26. 12. Колшанский Г. В. Контекстная семантика / Колшанский Г. В. – М.: Наука, 1980. – 148 с. 13. Лотман Ю.М. Внутри мыслящих миров // Семиосфера / Лотман Ю.М. – С.-Петербург: Искусство, 2000. – С. 150-391. 14. Палійчук А.Л. Наративний код інтимізації (на матеріалі англомовного художнього дискурсу): дис. ... на здобуття наук. ступеня, канд.філол.наук: 10.02.04 “Германські мови” / Анна Леонардівна Палійчук. – Луцьк, 2011. – 253 с. 15. Русская грамматика / гл. ред. Шведова Н.Ю. – Т. 2. Синтаксис. – М., 1980. – 702 с. 16. Рестан П. Синтаксис вопросительного предложения / П. Рестан. – Осло, 1972. – 880 с. 17. Смирнова М. С. Интонационная синонимия в вариативных рядах собственно вопросительных предложений: Автореф. дис. ... канд. филол. наук / М. С. Смирнова.– М.: Изд-во МГУ им. М.В.Ломоносова, 1989. – 21 с. 18. Стилистика английского языка: Учебник / А.Н. Мороховский, О.П. Воробьева, Н.И. Лихошерст, З.В. Тимошенко. – К.: Выща шк., 1991. – 272 с. 19. Сюзюмова И. В. Система вариативных рядов собственно-вопросительных предложений в русском и нидерландском языках: Автореф. дис. ... канд. филол. наук / И. В. Сюзюмова. – М.: Изд-во МГУ им. М.В. Ломоносова, 1989. – 22 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ 1. Walt Whitman Leaves of Grass A / W.Whitman //An electronic classics series publication. – The Pennsylvania State University, 2007-2013. – 674 p.